

Передмова

Публікації цієї книжки передували ювілейні заходи з нагоди 500-річчя від дня народження званої католицької святої, іспанської містичної письменниці Терези від Ісуса, відомої також як Тереза Авільська* (в миру – Тереса де Сепеда-і-Аумада, 1515–1582). Тоді, з ініціативи Посольства Іспанії в Україні, у Львові (Український католицький університет) та Києві (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) було проведено низку заходів у пам'ять про св. Терезу. В обох університетах презентувалася виставка плакатів «Слідами Терези від Ісуса», підготовлена одноіменною асоціацією. За допомогою цієї виставки асоціація запросила до подорожі сімнадцятьма іспанськими містами, в яких свята залишила безпосередній спогад про себе. Об'єднавшись для спільного святкування великого ювілею, муніципальні чиновники не приховували, що їхня головна мета – популяризація туристичного маршруту «Дорогами Терези від Ісуса» і реклама своїх міст. Таке «привласнення» католицької святої й обмеження її особистості до ролі чергової туристичної марки Іспанії збиває з пантелику і може викликати низку непорозумінь. Роз'яснення їх читач, сподіваюся, знайде в цьому збірнику.

* Зважаючи на усталену традицію, закріплену в україномовному католицькому календарі та численних публікаціях, в українському варіанті цієї книжки ми свідомо обрали спосіб написання імені святої через літеру «з», а не «с», як мало би бути при безпосередній транслітерації, та з уживанням приставки «де Хесус» як «від Ісуса». Подібно подано відповідні форми написання всіх схожих імен іспанських святих і монахів (наприклад, Йоан від Хреста замість Хуан де ля Крус), але у випадку інших осіб збережено пряме перенесення – Франсіско де Осуна та ін.

Безпосередня діяльність Терези від Ісуса обмежувалася іспанськими землями Піренейського півострова, де з її почину було засновано перші реформовані монастирі кармелітів. Однак в умовах релігійної кризи XVI–XVII ст. пропозиції й активна місіонерська практика Терези Авільської вийшли далеко поза межі півострова, їх продовжували сотні послідовників святої по всьому світу. Започатковану в Іспанії 1562 р. монастирську реформу підтримав папа Климент VIII, дозволивши утворення окремого Ордену кармелітів босих (1593).

Уже на початку XVII ст. представники новоствореного ордену з'явилися в Польсько-Литовській державі¹ й осіли на території, де проживало руське населення та діяли церкви східного обряду: у Львові (1613), Перемишлі (1620), Кам'янці-Подільському (1623), Бердичеві (1630), Вишнівці (1645) та ін. У Львові реформовані кармеліти оселилися за східними мурами середньовічного міста (сьогодні вул. В. Винниченка, 22), де спершу збудували дерев'яну каплицю, а згодом – кам'яний храм Святого Архистратига Михаїла, закладений 1634 р. Через вісім років неподалік цього місця було започатковано будівництво храму й жіночого монастиря кармеліток босих Матері Божої Лоретанської (сьогодні – церква Стрітеня Господнього, вул. В. Винниченка, 30), а наприкінці XIX – у першій третині XX ст. у місті з'явилося ще кілька обителів реформованого Кармелю. Більшість цих сакраль-

¹ Щойно створений орден ставив собі за мету також поширення християнської віри поза межами Європейського континенту, активно долучившись до дипломатичної місії, яку Святий Престол відрядив до Персії 1604 р. Саме під час неї кармеліти босі вперше опинилися на сході Європи. Докладніше див.: С. Alonso. Nuevos documentos inéditos sobre el viaje de los Carmelitas Descalzos a Persia (1604–1607) y la oposición del gobierno español y de los Agustinos // *Archivo Agustiano* 94/212 (2010) 3–38; його ж. Una Embajada de Clemente VIII a Persia (1600–1609) // *Archivum Historiae Pontificae* 34 (1996) 7–125; P. Ortega García. Juan Tadeo de San Eliseo (1574–1634) // *Kalakórikos* 17 (2012) 161–183.

них споруд збереглася донині, однак лише у храмі Святого Архистратига Михаїла вціліли оригінальні фрески, що відображають окремі факти з життя св. Терези від Ісуса та її сподвижника св. Йоана від Хреста (у миру – Хуан де Єспес Альварес, 1541–1591). Ця унікальна для сучасної України пам'ятка є справжнім українським «слідом», який заслугоує зайняти своє місце в «Дорогах Терези від Ісуса».

Українська складова важлива також для вивчення духовного спадку св. Терези. Кількість і якість опублікованих на сьогодні наукових досліджень і популярних репрезентацій особи святої та її творчості вражає, але залишається відкритим питання прийняття й адаптації вчення Терези від Ісуса поза католицькими середовищами, зокрема серед вірних східних Церков. Прихід на українські терени кармелітів босих, як і послідовників інших католицьких ініціатив, започаткованих іспанськими клириками², став можливим унаслідок складних релігійних процесів, пов'язаних із протестантською Реформацією і католицькою Реформою, метою яких була модернізація церковної організації та духовного життя вірних. Уже перші кармеліти, які опинилися на українських землях Речі Посполитої, подорожуючи через Краків, Вільно й Москву до Персії в 1604–1606 рр., долучилися до релігійної полеміки щодо унії³. Згодом послідовники Терези від Ісуса перекладали латинською, італійською та польською мовами основні праці святої та її сподвижників, публікували їх і власні твори. Місцеві уніати й православні знали ці публікації, опрацьовували їх, а отже, вельми ймовірно, що ці видання вплинули на східне богослов'я.

² Опісля кармелітів босих на українські землі прийшли також босі, або реформовані, тринітарії, які з'явилися в Іспанії 1595 р., а найвідомішим і найвпливовішим «іспанським» починанням було Товариство Ісуса, більш відоме під популярною назвою єзуїти.

³ P. Ortega García. Juan Tadeo de San Eliseo, с. 169–170. Це питання ще чекає свого дослідника, який, зокрема, опрацює відповідне листування Головного архіву кармелітів босих у Римі.

Водночас сама особа Терези від Ісуса залишається малознаною в сучасному українському гуманітарному просторі. Хоча найважливіші її твори й опубліковано українською мовою в «перекладі з англійської та іспанської»⁴, про їхню авторку, як правило, знаходимо лише невеликі згадки як про святу й Учительку Католицької Церкви. Поза увагою залишаються також важливі факти з історичного контексту життя св. Терези, щодо яких французький історик Жозеф Перес сформулював наступне дослідницьке завдання: «Як могла жінка досягти успіху в чоловічому світі, що так ревниво ставився до релігійних ідей і практик, які відрізнялися від загальноприйнятої норми?»⁵. Досвід Терези Авільської, вмілої письменниці й авторки першої модерної автобіографії, написаної іспанською мовою, є добрим прикладом для розуміння можливостей жінки в ранньомодерній Європі: вона була «діяльною жінкою», яка «не підкорилася ментальним обмеженням заповзятливого, але неспокійного суспільства», і людиною свого часу, що «мала піднесене уявлення про саму себе, вірила у свою покликаність до великих справ, відкидала посередність»⁶.

Звичайно, ця книжка, попри комплексність поданих у ній досліджень, не пропонує повного представлення великої теми поширення вчення св. Терези в Україні. Тут лише окреслюються можливі напрямки дальших наукових розвідок, котрі, як сподіваюся, повноцінно розкриють різноманітні сторони присутності кармелітів босих в Україні,

⁴ Св. Тереза від Ісуса. *Внутрішній замок* / перекл. з англ. та ісп. А. Маслюха. Львів 2008; її ж. *Шлях досконалості* / перекл. з англ. та ісп. А. Маслюха. Львів 2008. Іспанською мовою сьогодні опубліковано критичні наукові видання головних творів св. Терези, а оригінальні тексти зібрані в окремому розділі *Віртуальної бібліотеки Мігеля Сервантеса* (http://www.cervantesvirtual.com/portales/santa_teresa_de_jesus/).

⁵ J. Pérez. *Teresa de Ávila y la España de su tiempo*. Madrid 2007, с. 11.

⁶ Там само, с. 11, 40.

а через їхню історію – часточки матеріальної та духовної культури Іспанії ранньомодерної доби.

* * *

Основу збірника склали матеріали семінару-робітні «Містика святої Терези від Ісуса та її присутність в Україні», проведеного на Гуманітарному факультеті Українського католицького університету 9 грудня 2015 р. у співпраці Навчально-дослідницької програми «Іберійські студії в Українському католицькому університеті» з Міждисциплінарною науковою програмою «Київське християнство».

Публікація книжки стала можливою завдяки іспанським і українським дослідникам, серед яких: Ігор Сकोчиляс, доктор історичних наук, професор Українського католицького університету, керівник Міждисциплінарної наукової програми «Київське християнство» (Львів, Україна); Фідель Себастьян Мед'явілья, доктор філології, професор Автономного університету Барселони (Іспанія); Фернандо Мартін-Лоєчес Моралес, викладач Іспанської агенції міжнародної співпраці заради розвитку (Мадрид, Іспанія); Іван Альмес, аспірант Українського католицького університету (Львів, Україна); Олександр Пронкевич, доктор філологічних наук, професор Чорноморського національного університету імені Петра Могили, президент Асоціації іспанців України (Миколаїв, Україна). А також завдяки підтримці Посольства Іспанії в Україні, зокрема Надзвичайного і Повноважного посла Херардо Анхеля Бугайо Оттоне та культурної радниці посольства Тамари Сабаля Утрільяс, ініціативність і безкорислива допомога якої є добрим прикладом дипломатичного представлення своєї країни за кордоном.

Богдан Чума,
кандидат історичних наук,
керівник Навчально-дослідницької програми
«Іберійські студії в Українському католицькому університеті»

Prólogo

A la publicación del presente libro lo preceden los eventos del 500 aniversario del nacimiento de la célebre santa católica, la escritora mística española Teresa de Jesús o Teresa de Ávila, conocida en el siglo como Teresa de Cepeda y Ahumada (1515–1582). Como parte de esta celebración fue organizada una serie de eventos en homenaje a Sta. Teresa en Lviv (Universidad Católica Ucraniana) y Kyiv (Universidad Nacional Tarás Shevchenko de Kyiv) por iniciativa de la Embajada de España en Ucrania. En ambas universidades se presentó la exposición “Sigue las huellas de Teresa de Jesús”, preparada por la asociación homónima, que proponía, a través de unos carteles informativos, una ruta cultural por las diecisiete ciudades españolas donde la Santa dejó su impronta. Al reunirse para la celebración común de la conmemoración, los funcionarios municipales no negaban que el objetivo principal era la popularización de la ruta turística “Huellas de Teresa de Jesús” y la difusión de sus propuestas. Esta “apropiación” de la santa católica y la limitación de su figura al papel de marca turística han desviado la atención y han podido provocar que el público se haga algunas preguntas que, a lo mejor, encontrará respuesta en este libro.

La actividad principal de Teresa de Jesús estaba limitada a las tierras de la península ibérica, donde fundó los primeros conventos de la reforma de las carmelitas. Pero debido a la crisis religiosa de los siglos XVI–XVII, las propuestas y la práctica militante de Sta. Teresa pasaron más allá de las fronteras de la Península y fue continuada por centenares de adeptos en todo el mundo. Después de que el papa Clemente VIII apoyara la reforma de 1562, al permitir la creación de la Orden de los Carmelitas

Descalzos (1593), a principios del siglo XVII sus representantes aparecieron en la Mancomunidad Polaco-Lituana¹ y se establecieron en las tierras donde vivía el pueblo ruteno y había iglesias de rito oriental: Lviv (1613), Peremyshl (1620), Kamianets-Podilskyi (1623), Berdychiv (1630), Vyshnivets (1645), etc. En Lviv los carmelitas reformados se instalaron detrás de las murallas del este de la ciudad medieval (en la actualidad, calle de V. Vynnycheko), donde, al principio, construyeron una capilla de madera y después el templo de San Arcángel Miguel, fundado en 1634. Al cabo de ocho años, al lado de este lugar, empezaron la construcción del templo y del convento femenino de carmelitas descalzas de Nuestra Señora de Loreto (en la actualidad, iglesia de Presentación de Jesús en el Templo). Más tarde, a finales del siglo XIX y durante el primer tercio del XX, se levantaron en la ciudad más claustros del Carmelo reformado. La mayoría de estos templos se han conservado hasta nuestros días, pero solo en la iglesia del Arcángel Miguel se han preservado los frescos originales que representan algunos hechos de la vida de Sta. Teresa de Jesús y su compañero de lucha S. Juan de la Cruz (Juan de Yepes Álvarez, 1541–1591). Este monumento excepcional de la Ucrania actual es una “huella” genuinamente ucraniana que merece estar incluida en la ruta de las “Huellas de Teresa de Jesús”.

Además, el aspecto ucraniano es importante para el estudio de la herencia espiritual de Sta. Teresa. La cantidad y la calidad de las investigaciones científicas y representaciones populares de

¹ La orden recién creada también tuvo como fin difundir la fe cristiana fuera del continente europeo y se incorporó activamente a la misión diplomática enviada por la Santa Sede a Persia en 1604, durante la cual los carmelitas descalzos se encontraron por primera vez en el este de Europa. Más detalles en: C. Alonso, Nuevos documentos inéditos sobre el viaje de los Carmelitas Descalzos a Persia (1604–1607) y la oposición del gobierno español y de los Agustinos // *Archivo Agustiano* 94/212 (2010) 3–38; ídem. Una Embajada de Clemente VIII a Persia (1600–1609) // *Archivum Historiae Pontificae* 34 (1996) 7–125; P. Ortega García. Juan Tadeo de San Eliseo (1574–1634) // *Kalakórikos* 17 (2012) 161–183.

la obra de la Santa y de su personalidad, publicada hasta hoy, es admirable, pero queda el problema no solucionado de la aceptación y la adaptación de la doctrina de Teresa de Jesús fuera del ambiente católico, en particular, entre los feligreses de las iglesias del este. La llegada a tierras ucranianas de los carmelitas descalzos, igual que otras iniciativas católicas fundadas por clérigos españoles², fue posible a través de difíciles procesos religiosos relacionados con la Reforma protestante y la Reforma católica, que coincidían con la necesidad de modernización de la organización de la iglesia y de la vida espiritual de los feligreses. Ya los primeros carmelitas en tierras ucranianas de la Mancomunidad, que viajaban por Cracovia, Vilna y Moscú a Persia en 1604–1606, tenían que incorporarse a la polémica religiosa sobre la Unión de las iglesias³. Después, los discípulos de Teresa de Jesús tradujeron sus principales obras al latín, italiano o polaco y editaron sus propios libros, que fueron analizados por uniatas y ortodoxos locales y, eventualmente, influyeron a la teología oriental.

Por otra parte, la personalidad misma de Teresa de Jesús es poco conocida entre las personas que se dedican a las humanidades en Ucrania. Aunque sus obras principales están traducidas al ucraniano “desde el inglés y el español”⁴, sobre su autora encontramos, en general, solo breves recuerdos como santa o Doctora

² Después de que llegaran los carmelitas descalzos a las tierras ucranianas, aparecieron también los trinitarios descalzos o reformados, fundados en España en 1595, y la Compañía de Jesús, la empresa “española” más famosa e influyente.

³ P. Ortega García. Juan Tadeo de San Eliseo, pp. 169–170. Este tema todavía está pendiente de que su investigador se dedique al estudio de la conveniente correspondencia del Archivo General de los Carmelitas Descalzos de Roma.

⁴ Св. Тереза від Ісуса. *Внутрішній замок* / traducción del inglés y del español A. Маслюх. Львів 2008; *Шлях досконалості* / traducción del inglés y del español A. Маслюх. Львів 2008. Hoy en español están disponibles las publicaciones científicas de las principales obras de Sta. Teresa y los originales de su obra se pueden consultar en

de la Iglesia católica. No se tienen en cuenta los hechos importantes del contexto histórico de su vida en cuanto a los cuales el historiador francés Joseph Pérez formuló siguiente pregunta: “¿Cómo pudo imponerse una mujer en un mundo masculino que tan receloso se mostraba ante las ideas y las prácticas religiosas que se apartaban de la norma común?”⁵. La experiencia de Teresa de Ávila, la virtuosa escritora y autora de la primera autobiografía escrita en castellano, sirve de buen ejemplo para entender las posibilidades de una mujer en la Europa de la Edad Premoderna: ella fue una “mujer de acción” debido a su “rechazo a dejarse encerrar en el marco mental de una sociedad dinámica, pero inquieta” y una persona de su tiempo que “tenía un elevado concepto de sí misma; se creía llamada a grandes empresas; rechazaba la mediocridad”⁶.

Está claro que este libro, a pesar de la variedad de las investigaciones publicadas, no presenta completamente un tema tan grande como la difusión de la doctrina de Sta. Teresa en Ucrania. Aquí solo se marcan posibles direcciones para posteriores estudios científicos que, espero, descubran plenamente diferentes aspectos de la presencia de los Carmelitas Descalzos en Ucrania y, a través de su historia, se encuentren más elementos de la cultura material y espiritual de la España de la Edad Premoderna.

* * *

La base de este libro la componen los textos presentados en la Jornada “Mística de Sta. Teresa de Jesús y su presencia en Ucrania” organizada el 9 de diciembre de 2015 en la Facultad de Humanidades de la Universidad Católica Ucraniana en colaboración del Programa de Enseñanza e Investigación “Estudios Ibéricos de la Universidad Católica Ucraniana” y el Programa Científico Interdisciplinar “Cristiandad de Kyiv”.

la *Biblioteca Virtual Miguel Cervantes* (http://www.cervantesvirtual.com/portales/santa_teresa_de_jesus/).

⁵ J. Pérez. *Teresa de Ávila y la España de su tiempo*. Madrid 2007, p. 11.

⁶ *Ibíd.*, pp. 11, 40.

Su publicación fue posible gracias a investigadores españoles y ucranianos, a saber: doctor Ihor Skochylas, catedrático de la Universidad Católica Ucraniana, jefe del Programa Científico Interdisciplinar “Cristiandad de Kyiv” (Lviv, Ucrania); doctor Fidel Sebastián Mediavilla, profesor de la Universidad Autónoma de Barcelona (Barcelona, España); Fernando Martín-Loeches Morales, lector de la Agencia Española de Cooperación Internacional para el Desarrollo (Madrid, España); Iván Almes, doctorando de la Universidad Católica Ucraniana (Lviv, Ucrania); doctor Oleksandr Pronkevich, catedrático de la Universidad Nacional Petro Mohyla del Mar Negro y presidente de la Asociación de Hispanistas de Ucrania (Mykolaiv, Ucrania). Y también gracias al apoyo de la Embajada de España en Ucrania, en particular de D. Gerardo Ángel Bugallo Ottone, Embajador Extraordinario y Plenipotenciario de España en Ucrania, y Dña. Tamara Zabala Utrillas, consejera cultural de la Embajada, cuyo carácter emprendedor y generoso es un buen ejemplo de la representación de su país en el extranjero.

Dr. Bohdan Chuma

*Director del Programa de Enseñanza e Investigación
“Estudios Ibéricos de la Universidad Católica Ucraniana”*